

ISSN 2181-7324

ЎзМУ

ХАБАРЛАРИ

№ 1/5 ✪ 2016

*Ижтимоий-
гуманитар
фанлар
йўналиши*

*Направление
социально-
гуманитарных
наук*

*Social-
humanitarian
sciences*

ВЕСТНИК НУУз ✪ АСТА NUUZ

ТИББИЁТ МУАССАСАЛАРИДА ПСИХОЛОГИК ДИАГНОСТИКА ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШГА ТИЗИМЛИ ЁНДАШУВ

Нарметова Ю. *

РЕЗЮМЕ

Мақолада тиббиёт муассасаларида фаолият юритувчи психолог-мутахассисларнинг психодиагностик фаолиятини ташкил этишга тизимли ёндашув масалалари муҳокама қилинган. Тизимли ёндашувнинг моҳияти, методологик ва методик принциплари таҳлил қилинган. Тиббиётда психодиагностик тадбирлар вазифалари турли касалликлар нозологик тавсифига кўра қараб чиқилган. Психодиагностиканинг касалликлар келиб чиқиши, кечishi ва реабилитация жараёнларидаги ўрни ва истиқбол вазифалари таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: тизимли ёндашув, психика, психологик диагностика, психосоматика, соматопсихика, психокоррекция, хасталик, бемор, касалликка муносабат, психолог фаолияти, ҳаёт даражаси, индивидуал психологик хусусиятлар.

Тизимли ёндашув ўтган асрнинг 60-70 – йилларида табиатшунослик фанларида шакллانган мураккаб объектларни ўрганиш методологик принцип сифатида, кейинчалик фан ва амалиётнинг бошқа соҳаларида ҳам ўзининг самарадорлигини кўрсатди.

Тизимли ёндашувнинг асосий принциплари инсон психикасининг биосоциал моҳияти ва тизимли характерини кўрсатиб берган жуда кўп психологлар томонидан қабул қилинган (Анохин П.К., Ломов Б.Ф., Мерлин В.С., Платонов К.К., Веккер Л.М.). Инсон психикаси тизимли характерига мос равишда уни комплекс (Ананьев Б.Г.) ва тизимли тадқиқ этишга ёндашувлар ишлаб чиқилди (Ганзен В.А., Ломов Б.Ф.).

Психикани унинг биологик, ижтимоий ва айнан психологик жихатидан намоён бўлишига яхлитлик нуктаи назаридан қараш ғояси узок вақт мобайнида жуда кўп олимлар томонидан эътироф этиб келинган, бироқ мазкур яхлитликнинг методологик моҳияти тўла равишда психологиядаги тизимли ёндашув ривожланиши билангина англаниши мумкин бўлган. Шунинг учун ҳам айни пайтда психология муаммоларини тизимли қараб чиқиш долзарб масалалардан бири ҳисобланади. Мазкур ҳолат бутун психология фани учун, шунингдек, унинг алоҳида бўлимлари учун ҳам тааллуқлидир. Жумладан, тиббиёт психологияси характерни тобора мураккаблашиб бораётганлиги сабабли ҳам тиббиёт соҳасида фаолият юритувчи психологларнинг психологик диагностика билан боғлиқ касбий фаолиятида ҳам тизимли ёндашув ғоялари ва методларини қўллаш долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда.

Бугунги кунда психологик диагностика тиббиёт ва соғлиқни сақлаш тизимида иш олиб бораётган психологларнинг асосий касбий фаолияти шакли сифатида намоён бўлмоқда. Тиббий психодиагностика масалалари асаб-рухий ва психосоматик касалликлар билан хасталанган беморларни даволаш ва реабилитация, шунингдек касалликлар профилактикаси, психологик консультация ва коррекция психотерапия ҳамда ижтимоий реабилитация вазифалари билан чамбарчас боғлиқ [1,2,3,8].

Ҳар қандай касбий фаолият каби тиббиётдаги психодиагностика ҳам яхлит, интеграциялашган

ҳолда диагностик жараённинг барча бўғимларида узвий ўзаро таъсир ва ўзаро шартланганликда намоён бўлади. Тиббиёт психодиагностикасининг айнан шундай характерни шахсни унинг турли ҳаёт шароитларида барча индивидуал-психологик хусусиятларининг кўринишлари билан кенгайтирилган ҳамда психодиагностиканинг айнан шундай характерни инсон психикасини тизимли тавсифига мос келади. Бинобарин, инсон психикасини тизимли қараб чиқишга йўналтирилган тиббий психодиагностика инсоннинг энг мураккаб фаолияти сифатида қатнашади ва муносиб баёни ҳамда чуқур таҳлили фақатгина тизимли ёндашув тамойиллари асосида амалга оширилиши мумкин. Тиббиёт психодиагностикасини тизимли ёндашув нуктаи назаридан кўриб чиқиш муаммосининг долзарблиги мазкур илмий-амалий соҳада жуда кўп эмпирик материал тўпланганлиги ҳамда тадқиқотларнинг тобора экстенсив характерга эга бўлиб бораётганлиги билан боғлиқ.

Мазкур соҳадаги билимларни тизимлаштириш, тиббиётда психодиагностик фаолиятнинг умумий назарий-методологик асосларини ишлаб чиқиш зарурати юзага келди. Бундан ташқари ўтган асрнинг 60-70-йилларида Б.В.Зейгарникнинг патопсихология, А.Р.Лурьянинг нейропсихология мактаби, ҳамда В.Н.Мясишевнинг тиббиёт психологияси мактаблари томонидан ишлаб чиқилган ва қўлланилиб келинаётган методология сўнгги йилларда чет эл ёндашувлари билан тўлдириб борилмоқда. Таъкидлаш жоизки, психодиагностик фаолиятнинг алоҳида элементлари (вазифалари, методлари, тамойиллари) психологлар ва клиницистлар томонидан бир неча марта қараб чиқилган [6,8], бироқ мазкур ишлар тарқок характерга эга ва билимлар интеграцияси, тиббий психодиагностика ривожланишининг замонавий ҳолати ҳамда истиқболларини чуқур таҳлил қилиш имкониятини бермайди.

Шундай қилиб, норма ва патологияда шахсни яхлит ўрганиш аънаналарига асосланган тизимли ёндашув тиббиёт психологлари касбий фаолиятининг муҳим тури бўлмиш психодиагностикани ўрганишда ўта долзарб ва зарурият эканлигини кўрсатади.

Клиник медицинада психодиагностикани ташкил этувчи омиллар сифатида синдромал,

* Нарметова Ю. – ЎзМУ катта илмий ходим-изланувчиси.

нозологик ва функционал диагнослар қўйиш, беморларни даволаш ва реабилитация жараёнлари оптимал тактикасини ишлаб чиқиш ҳамда унинг самарадорлигини баҳолаш билан боғлиқ умумий тиббий вазифалар қатнашади. Профилактик медицинада эса бундай омил сифатида асаб-руҳий дезадаптация хавфи юқори шахсларни аниқлаш ва касалликдан олдинги, экстремал ва инкирозли вазиятларда руҳиятнинг мослашув-компенсация имкониятларини аниқловчи индивидуал-шахслилик ва социал-психологик омиллар иштирок этади. Тиббий психодиагностика беморларнинг нозологик, ижтимоий, ёшга оид ва бошқа гуруҳларига қўлланилиши билан турли клиник вазиятларда намоён бўлишига кўра полифункционал характерга эгадир. Психологик диагностиканинг клиникадаги асосий вазифаси ахборот(гностик ва прогностик) ва коррекцион, яъни психотерапевтик вазифаларидир. Мониторинг, скрининг ва бошқа оммавий психологик тадқиқотларда тиббий психодиагностиканинг профилактик функцияси амалга оширилади. Клиник патоморфознинг замонавий шароитларида психодиагностиканинг аънавий вазифалари психиатрик клиникада руҳий патологиянинг кичик тузилмавий шакллари аниқлаш вазифаси билан тўлдирилади (дифференциал диагностика жараёнида интеллектуал, эмоционал, иродавий нуқсонлар даражаси ва тузилмасини ҳамда психиатрик экспертизанинг турли кўринишларини аниқлаш вазифалари).

Психик бузилишларнинг психодинамик ва биопсихосоциал моделларининг тан олиниш-клиник психодиагностиканинг вазифалар доирасини аҳамиятли даражада кенгайтиради ва уни шахс мослашув-компенсатор заҳираларини ўрганиш ҳамда беморлар психосоциал характеристикалари асосида даволаш самарадорлигини олдиндан айтиб бериш марказига айлантиради.

Соматик клиникада психодиагностика психосоматик патология ривожланишига таъсир этувчи психосоциал омилларни, беморларнинг соматоген хавфга нисбатан муносабатини, шунингдек «касалликнинг ички кўриниши» касалликни енгишдаги усуллар ва шахсдаги заҳираларни аниқлашга қаратилади. Тизимли ёндашув нуқтаи назаридан тиббий психодиагностика предмети ўзаро бир-бири билан боғлиқ психиканинг когнитив, эмоионал-аффектив, мотивацион-иродавий ва бошқа соҳаларига мансуб функциялар, ҳолатлар, хоссаларни ўз ичига олади.

Асаб-руҳий бузилишларда билиш фаолиятини тадқиқ этиш соҳасида психодиагностик методларнинг ностандарт мустақил синфи юзга келдики, улар синалувчи томонидан бажарилган экспериментал топшириқларнинг натижасини эмас, балки тафаккур ва бошқа билиш вазифаларини ечишнинг бориши, шунингдек тадқиқот жараёнида синалувчи хулқ-атворининг ўзига хослиги, мотивациясини таҳлил қилиб беради.

Функционал синов тамойили асосида шаклланган мазкур методикалар синфи Москва Давлат университети «Пато-ва нейропсихология» кафедрасида ишлаб чиқилган ҳамда клиникада

психик фаолиятни экспериментал тадқиқ этишнинг ягона мақбул ва муносиб йўли сифатида эътироф этилган эди. Шахсни диагностика қилиш соҳасида тиббиёт аъналарига асосланган методологик изланишлар шахс мавжудлигининг тарихий жабҳасини, унинг психогенезини ўрганишнинг асосий предмети сифатида биографик ёндашувни ривожлантиришга олиб келди. Бундай ёндашув айниқса В.Н.Мясишев томонидан шахсни аҳамиятли муносабатлар тизими сифатида ўрганиш таклифи билдирилгандан сўнг янада долзарб бўлиб қолди. Ўзининг кейинги тараққиётини биографик метод Б.Г.Ананьев ва унинг издошлари томонидан инсонни индивид, шахс ва индивидуаллик сифатида комплекс психологик ўрганиш тизимида қараб чиқила бошланганидан кейин намоён қилди. Шундай қилиб, шаклланиш ва ривожланишнинг мураккаб йўлини босиб ўтган тиббиёт психодиагностикаси беморларни психологик тадқиқ этишда ўз методологик тамойилларига ҳамда экспериментал ва клинк-психологик тадқиқот методлари тизимига эга бўлди. Тиббиёт психодиагностиканинг ҳозирги замонда ривожланиши унинг кейинги тараққиёти ва клиник психодиагностикаси жаҳон тизимига интеграциясини такозо этади.

Таъкидлаш жоизки, чет элларда, хусусан Фарбада клиник психодиагностиканинг ривожланиш тенденциялари тиббиёт (жумладан неврология ва психиатрия) ва клиник психология ривожланишининг умумий қонуниятларини акс эттиради. Сўнгги пайтларда тадқиқотчилар қизиқишлари катта нозологик шакллардан алоҳида психик бузилишларга (масалан жароҳатдан кейинги стресс бузилишлари, хавотирланиш бузилишлари) ўтиб бораётганлиги сезилмокда, аънавий клиник-феноменологик ёндашув сезиларли тарзда ўз ўрнини когнитив ва нейрофанлар билан боғлиқ субъектив ёндашувларга бўшатиб бермокда. Шу тариқа илгари устунлик қилган назарий моделлар янги, клиник шаклланган конкрет бузилишлар билан боғлиқ назариялар билан янгиланди. Бундай вазиятда диагностика кўпроқ даволаш ва реабилитацияга йўналтирилганлигини кузатишимиз мумкин.

Умуман олганда, замонавий клиник психодиагностика ривожланишининг асосий тенденциялари таҳлили унинг фан ривожланиш хусусиятлари ва ижтимоий амалиёт эҳтиёжлари билан алоқадорлигини кўрсатмокда. Ҳозирги пайтда мазкур тенденциялар бутун дунёда бир томондан клиник психологлар касбий компетентлиги соҳаси кенгайтишини акс эттираётган бўлса, бошқа томондан клиник психодиагностиканинг тобора объектив методларга суянишини кўрсатмокда.

Бир қатор муаллифлар [4,7,8] психиатрик клиникада психологик диагностиканинг аънавий вазифаларини ажратиб кўрсатадилар: дифференциал диагностика учун маълумотлар йиғиш, экспертизанинг турли кўринишларида (суд, харбий, меҳнат) интеллектуал, эмоционал, иродавий нуқсонлар даражаси ва тузилмасини аниқлаш, олиб борилаётган терапия учун психик бузилишлар динамикасини баҳолаш, врач-психиатр томонидан

амалга ошириладиган клиник диагностикани аниқлаш учун.

Кўрсатилган вазифалар тарихий жабҳада таҳлил қилиб чиқилган, бу эса клиник-психологик диагностика учун маълумотлар олишнинг умумий вазифаси ўз долзарблигини бугунги кунда ҳам сақлаб қолганлиги, бироқ янги мазмун ва вазифалар билан тўлдириладиганлигини билдиради. Янги психодиагностик вазифаларнинг кейинги гуруҳи руҳий бузилишларнинг этиопатогенетик механизмлари ҳақидаги тасавурларнинг ўзгариши билан боғлиқ. Жумладан, анъанавий конституционал-биологик ёндашувга касал-ликларнинг юзага келиши ва кечишига психо-динамик ёндашув нуқтаи назари қарши қўйилади. Бундай вазиятларда психодиагностиканинг асосий вазифалари доирасига оилавий муносабатлар (ота-она ва фарзандлар ўртасида шаклланган илк муносабатлар), турли-туман макро- ва микросоциал стрессор-омиллар, шахснинг ўзига хос хусусиятлари ҳамда ундаги мослашув-компенсация механизмлари киритилади.

Депрессив бузилишлар вазиятида эса юқори аҳмиятга эга бўлган диагностик омилларни аниқлаш вазифаси (ўзини ўзи баҳолаш тизимининг бузилиши ва даражасининг пасайиши, реакцияларнинг интропунитив характери ва х.к.) беморлар когнитив соҳасини ўрганиш вазифалари билан тўлдирилади. Бунинг сабаби шундаки, А.Бек фикрига кўра, депрессив бузилишлар келиб чиқишининг замонавий концепциялари асосида когнитив бузилишлар ётади. Эмоционал бузилишлар ривожланишининг когнитив механизмлари ҳақидаги фикрлар депрессив беморларнинг самарасиз копинг хулқ-атвори ҳақидаги тасавурлар билан уйғунлашиб кетади.

Неврологик клиникада гипсико диагностиканинг асосий вазифалари ўрганилаётган патологиянинг характери билан белгиланади. Мазкур вазиятда психодиагностиканинг вазифалари нейропсихология билан чамбарчас боғлиқ, яъни бош миёдаги бузилиш ўчоғи туфайли юзага келадиган психик фаолият бузилишларини аниқлашдан иборат. Дифференциал диагностика данейропсихологик тадқиқотлар беморлар билан коррекцион ва реабилитация тадбирларини ташкил этишда нейропсихологик усуллардан фойдаланиш назарда тутилади.

Соматик касалликлар клиникасида психодиагностик тадбирларни ташкил этиш масаласига

келсак, унинг аҳамияти касалликларнинг келиб чиқиши ва даволаш жараёнида бемор шахси ҳамда ижтимоий-психологик омиллар ролини аниқлаш билан белгиланади. Бунда беморнинг ўзидаги хасталикка ва унинг оқибатларига қандай муносабатда бўлиши билан боғлиқ соматогенва-психоген таъсирларни ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Асосий эътибор беморнинг психик ҳолатига, унинг интеллектуал ва эмоционал компонентларига, шунингдек бемор шахси соҳасидаги ўзгаришларга қаратилиши лозим. Бир қатор мутахассислар фикрига кўра, бундай ҳолатларда адекватпсихологик диагностика, гарчи унинг методологик пойдевори ҳозирги кунга қадар тўлиқ ишлаб чиқилмаган бўлса-да, мураккаб соматопсихик ва психосоматик ўзаро муносабатларни ҳисобга олиши керак.

Навбатдаги вазифа шахснинг касаллик шароитига психологик мослашуви масалалари билан боғлиқ. Мазкур вазифа ўз ичига беморларнинг химоявий-енгиш хулқ-атвори хусусиятларини ҳам қамраб олади. Хасталикни психологик енгишнинг ноадекват усулларини аниқлаш ва бартараф этиш психолог фаолиятининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

Замонавий тиббиёт психологиясида ўртага ташланаётган муҳим вазифалардан яна бири бемор ҳаёт даражасини ўрганишдир. Мазкур вазифа беморни нафақат жисмонан даволаш, балки унинг руҳий-маънавий ва ижтимоий мукамаллигини ошириш вазифаси билан боғлиқ. Тиббий клиникаларда фаолият юритадиган психолог учун беморнинг касаллик шароитидаги қадриятлар тизимини аниқлаш жуда муҳим ва бу вазифани мукамал адо этиш психологик коррекция ва социал реабилитация усулларини танлашда ҳал қилувчи аҳамиятга эга

Шундай қилиб, таъкидлаш жоизки, соматик клиникада психологик диагностикани ташкил этиш вазифаси тизимли бирликни тақозо этади. Мазкур вазифалар касалликларнинг келиб чиқиши, кечиши ва даволанишига таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаш, инсон психик фаолиятининг касаллик таъсири остида ўзгариши, беморнинг ўз касаллигига муносабати, шунингдек, шахснинг касалликка психологик мослашуви, касаллик вақтида ҳаёт даражасини сақлаб қолиши ёки тиклаш имкониятларини аниқлашга хизмат қилиши зарур.

АДАБИЁТЛАР

1. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. – Л.: ЛГУ, 1968. – 340 с.
2. Анохин П.К. Системные механизмы высшей нервной деятельности. – М.: Наука, 1979. С.454
3. Березин Ф. Б. Психическая и психофизиологическая адаптация человека. – Л.: Наука, 1988. С. 268
4. Вассерман Л.И., Щелкова О.Ю. Медицинская психодиагностика: Теория, практика, обучение. – СПб. – М.: Академия, 2003. С.736
5. Гурвич И.Н. Социальная психология здоровья. – СПб.: изд-во СПбГУ, 1999. С. 1023
6. Иовлев Б.В., Карпова Э.Б. Психология отношений: концепция В.Н. Мясищева и медицинская психология. – СПб.: Сенсор, 1999. С. 76
7. Николаева В.В., Арина Г.А. Клинико-психологические проблемы психологии телесности // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 1. – С. 119–126.
8. Щелкова О.Ю. Психологическая диагностика в медицине//автореф. дисс. доктора психол.н. М., 2009. Б.34

